

professional needs of future specialists have been considered, the criteria of selecting educational material have been suggested. It is also focuses on the criteria of selecting texts for teaching socio-cultural competence.

Keywords: *socio-cultural competence, language for specific purposes, profession-oriented texts, authentic texts.*

УДК 811.112.2'25:001.4

Володіна Т.С., к.філол.н., доц., док.,
Київський національний лінгвістичний університет

ПОЛІСЕМІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Стаття присвячена аналізу полісемії лінгвістичних термінів у німецькій мові. Досліджено семантичну структуру багатозначних термінів, здійснено їх класифікацію, проаналізовано причини існування термінологічної полісемії. Під час аналізу функціональних особливостей німецьких багатозначних лінгвістичних термінів виявлено три типи полісемії: внутрішньосистемна полісемія; міжсистемна або міжгалузева полісемія; зовнішня полісемія.

Ключові слова: *фахова мова лінгвістики, термін, полісемія, моносемія, ЛСВ, тип полісемії, прагматика терміна*

Полісемія позначається у мовознавстві як багатозначність. Лінгвістична традиція, центральним елементом якої є поняття "слово", розглядається як словоцентрична. Багатозначністю володіють майже всі мовні знаки. Опис полісемії лексичних одиниць є одним із найбільш складних завдань лексичної семантики. Основні поняття наукового розгляду багатозначності слів пов'язані з визначенням меж цієї категорії: відмінність полісемії та моносемії, розбіжність між омонімією та полісемією, встановлення меж між різними значеннями одного слова, варіювання значень полісемічних слів. Для лексичного складу як одного зі складників мови характерні всі її фундаментальні властивості і метамова лінгвістики не є винятком.

Лексичний склад постійно і безперервно розвивається, удосконалюється, має своє минуле, сучасне і майбутнє, і цей розвиток є детермінованим як загальними властивостями мови, так і якісною специфікою слова. Розвиток окремих слів як елементів

лексичного складу, їх взаємовідношення і взаємодія з іншими словами, їх можливість утворювати нові слова, без сумніву, ведуть до розширення і збагачення словникового складу. У лексичному складі мови, з одного боку, відображається все багатство і розмаїття предметів, явищ реальної дійсності, і велика кількість лексичного матеріалу, а з іншого боку, всі семантичні процеси, які здійснюються в системі мови, зумовлені мовними законами, підпорядковуються певній мовній кваліфікації [2].

Поява в словниковому складі лексичних термінологічних інновацій, у нашому випадку це термінологічні одиниці фахової мови лінгвістики, пояснюється: 1) стрімким розвитком науково-технічного прогресу, що вносить значні зміни у всі сфери розвитку суспільства; 2) впливом семантичних і словотвірних процесів, які пов'язані не тільки з кількісним ростом словникового складу, але й з його якісним розвитком, та є потужними чинниками динаміки словникового складу. Тому цілком природно, що лінгвісти надають великого значення вивченню закономірностей утворення термінів, їх структури та семантики, аспектам упорядкування, питанням перекладу, розглядають термінологію як важливий складник сучасної літературної мови [12].

Актуальність статті зумовлена тим фактом, що полісемічні одиниці терміносистеми лінгвістики ще не були *об'єктом* окремого лінгвістичного дослідження. Основними **завданнями** є: висвітлення загальних особливостей німецької лінгвістичної терміносистеми; вивчення причин виникнення полісемії, а також її основних типів.

Слово як основна мовна одиниця здатне співвідноситися із позамовними явищами та їх еволюцією, тому воно не залишається незмінним, а може змінюватися відповідно до потреб людини. Виявом цієї потенції є багатозначність, яку слід розглядати не тільки як стан, але і як процес, адже будь-яке моносемантичне слово евентуально може набути статусу багатозначного. Говорячи про багатозначність, послуговуємося терміном полісемія, бо він уживається в науковій літературі для позначення саме лексичної багатозначності [10, с. 128]. Для визначення та розуміння семантики багатозначного слова в сучасній лексикології виокремилася два напрямки: 1) сукупність значень багатозначного слова розуміють як деяку ієрархічно організовану структуру, складену з основного та другорядного, прямого й переносного, вільного та фразеологічно зв'язаного значень; 2) не потрібно виокремлювати такі категорії, як пряме та переносне значення

слова і та ін., доцільніше вживати поняття лексико-семантичного варіанта слова. Останнє твердження слушніше, оскільки розмежувати значення можливо лише на рівні контексту. Крім того, однією з важливих ознак полісемії вважають наявність зв'язку між окремими словами, оскільки у загальноновживаній лексиці багатозначність є наслідком семантичного розвитку знака. Наявність полісемії в термінології надає необхідну для її функціонування спроможність економії мовних засобів та створює основу для виконання процесів поступового переосмислення термінологічних елементів, хоча традиційною вимогою до "ідеального" терміна є його однозначність. Зв'язок терміна з поняттям є основною причиною його моносемічності, а також того, що наукова лексика свідомо відмовляється від семантичної різноманітності [27].

Мета поданої розвідки – проаналізувати специфіку термінологічної полісемії лінгвістичних термінів сучасної німецької мови.

Полісемія – це вживання одного й того самого слова у двох або більше значеннях, або, іншими словами, наявність у семантичній структурі слова більше ніж одного значення. Варіювання плану змісту термінів, або термінологічну полісемію, розглядаємо як наявність у семантичній структурі терміна двох і більше значень, тобто співвіднесеність одного терміна більше, ніж з одним поняттям [25, с. 8]. Явище полісемії полягає в тому, що кожне значення полісемічного слова обов'язково, так чи інакше, пов'язане з його первинним значенням, бо розвинулося внаслідок певної подібності позначуваних понять, оскільки в основі цього явища, на нашу думку, лежить подібність процесів у різних сферах наукового відображення об'єктивної дійсності. Термін-полісемант реалізує своє значення залежно від контексту. Незважаючи на те, що у фаховій мові явище полісемії небажане, оскільки порушує зумовлене потребами спеціальної номінації прагнення до збереження однозначної відповідності між референтом і знаком, що його номінує, воно широко представлене в термінології. У терміносистемах багатьох наук значно легше знайти багатозначний термін, аніж однозначний [14, с. 46].

У сучасному термінознавстві можна виділити *три* точки зору на багатозначність терміна: 1) Р. А. Будагов, Д. С. Лотте вважають полісемію термінів негативним явищем, багатозначні слова варто усувати з термінології [3; 16]; 2) полісемія має місце і виправдана в

термінології, тому що термін – це насамперед слово, і йому природно притаманна багатозначність (В. П. Даніленко [6] та ін.); 3) А. И. Моїсеєв, О. С. Прозоров, Л. Л. Кутіна визнають багатозначні слова в термінології. Однозначність терміна – лише тенденція й ідеал [6; 19; 24]. М. А. Шуригін [29], В. І. Прач [23], А. Г. Матюшенко [17], І. І. Міхіча [18], Ю. В. Палієвская [20], В. І. Сіфоров [26], П. В. Джандоева [8] та ін. відзначають поширеність полісемії в термінологіях філологічної й інших гуманітарних і технічних наук. Серед них особливо відзначається багатозначність термінології лінгвістики.

Цікаво відзначити, що вживання самого терміна "*полісемія*" може бути прикладом багатозначності терміна. Так, Ф. Рігз у роботі, присвяченій термінологіям гуманітарних наук, позначає цим терміном явище семантичної номінації, а терміни семантичного утворення, з його погляду, – це 'неологізми'. На жаль, безліч значень слів, що стали термінами суспільних наук – обумовлено не тільки науковими дослідженнями, проведеними в цих галузях, але і роботами журналістів, політиків та інших авторів, що пишуть загальнолітературною мовою та часто запозичують слова технічних стилів. Тим самим ці слова одержують нові значення, часто неясно описані і насичені емоційними, нерідко пейоративними, конотаціями [31, с. 198]. Причину полісемії Ф. Рігз вбачає в *прагматичній установці* термінології соціальних наук. Думка про релевантність прагматичного аспекту у філософській термінології висловлює В. В. Турчин: "Становлення термінології філософії немислиме без науки прагматики, де термін виступає специфічним інструментом-ідентифікатором науково-соціальної пам'яті людства" [28; 1].

Термінологічна полісемія – як семасіологічне явище – у ході розвитку та стабілізації терміносистем піддається постійній нівеляції, але ніколи не зникає повністю [21, с. 21]. На думку дослідників, наявність полісемічних термінів зумовлена низкою суттєвих причин: недостатністю словникового складу мови порівняно з кількістю понять; традиціями функціонування терміна, його семантичними та словотвірними зв'язками; диференціацією наукових понять, що стосуються одного явища, але відображають різні погляди, гіпотези [22, с. 170; 30].

Джерелами полісемії термінів визнають багатозначність відповідних загальноновживаних слів, можливість метонімічного або метафоричного вживання загальноновживаних слів [4, с. 48; 5, с. 100; 9, с. 9].

Матеріалом дослідження слугували 1200 лінгвістичних термінів сучасної німецької мовознавчої науки. Німецько-українські, німецькі лінгвістичні словники, опубліковані у 90 роки минулого та на початку 21 сторіччя (88 он-лайн словників сучасної німецької лінгвістичної науки, використовувалися як джерело матеріалу. Більшість термінів – двозначні іменники, наприклад: *der Artikel* 1. *Warengattung* "артикул, товар"; 2. *Vertragspunkt* "**стаття**, пункт"; *dienstlich* 1. *den Dienst betreffend* "службовий, діловий"; 2) *offiziell* "офіційний"; *der Gipfel* I, 1) вершина (гори, дерева); верхівка, верх; апогей *der Gipfel der Vollendung* – верх досконалості *auf dem Gipfel des Ruhmes* – на вершині слави 2) зустріч на вищому рівні, саміт II, булочка 1) **вершина складу** 2) пік, максимум; **амплітуда**; *indirekt* 1. непрямий; опосередкований *indirekte Frage* – непряме питання *indirekte Rede* – непряма мова 2. побічно, непрямим чином; опосередковано; *der Terminus*, .. пі 1) строк; день [дата] набрання чинності (закону і т. п.) 2) **термін, поняття**.

Відомо, що за характером організації лексико-семантичних варіантів у багатозначному слові виділяють *три* основні типи полісемії: радіальну, ланцюжкову і радіально-ланцюжкову [11, с. 126]. Ланцюговий тип зв'язку значень слів передбачає пересічення трьох компонентів будь-якого полісемічного терміна, причому всі три значення мають загальну нетривіальну частину – інваріант (загальне значення). Радіальний вид показує, що пересічення всіх трьох значень пусте, а значення А, Б та Б, В мають загальні компоненти. Інколи зустрічаються достатньо складні структури, які суміщають радіальні (з інваріантом) та ланцюгові фрагменти, це так звані радіально-ланцюгові зв'язки. Ці всі зв'язки називаються семантичною мережею [7, с. 155]. Під час аналізу функціональних особливостей німецьких багатозначних лінгвістичних термінів виявлено *три* типи полісемії: 1) між термінами лінгвістичної терміносистеми (внутрішньосистемна полісемія); 2) між лінгвістичними термінами та термінами інших галузевих термінологій (міжсистемна або міжгалузева полісемія); 3) між лінгвістичними термінами і лексикою загального вжитку.

Внутрішньосистемна полісемія в лінгвістичній термінології виникає внаслідок метонімічних перенесень найменувань, коли результат дії позначають через назву самої дії. Такий вид багатозначності – "категоріальна багатозначність" [7, с. 9] ґрунтується на тому, що зміст деяких понять складається з ознак, які одночасно належать до кількох поняттєвих категорій, наприклад: дія і результат дії, дія і предмет, властивості і величини тощо.

Міжсистемна полісемія виникає в тих випадках, коли той самий термін функціонує в різних галузевих термінологіях із практично незмінним семантичним ядром, але щоразу з іншим набором периферійних сем [25, с. 9]. Проблема вживання одного терміна в кількох терміносистемах у сучасній лінгвістиці актуальна й до кінця не розв'язана. Уживання одного терміна в лінгвістиці, математиці, фізиці, хімії, медицині, біології, юриспруденції, логіці, філософії тощо вважаємо виявом міжсистемної термінологічної полісемії. Так, наприклад, лінгвістичний термін *die Schwankung* у фізиці має значення "флуктуація, відхилення", а в економіці – "коливання, незначна зміна", математичний термін "індекс, індексне число", в економічній термінології функціонує зі значенням "показник, показчик". Попри розбіжності в значенні цих лексем, їх об'єднують спільні стрижневі семи: у першому випадку "відхилення від чогось", у другому – "показник". Контекст знімає багатозначність і допомагає чітко зрозуміти значення терміна не лише в його визначенні, а й у безпосередньому функціонуванні.

Зовнішня полісемія відображає різнотипні зв'язки лінгвістичних термінів і загальноновживаних слів. Цей вид полісемії виникає внаслідок детермінологізації лінгвістичних термінів чи термінологізації лексем загальноновживаної мови. Термінологізація загальноновживаних слів відбувається двома шляхами: 1) за допомогою семантичної спеціалізації, тобто звуження значення лексеми загального вжитку та 2) переосмисленням семантики мовних одиниць на основі подібності позначуваних реалій. Цей вид полісемії зумовлений тим, що людина здатна сприймати нові знання, базуючись на відомих, проводячи між ними аналогію.

На нашу думку, термінологічна полісемія – це вияв розвитку мови, динамічності терміносистеми, її здатності пристосовуватися до потреб фахової комунікації. Тому розглядаємо однозначність термінологічних одиниць не як постулат, а як бажану вимогу, якій відповідають не всі лінгвістичні терміни. Запорукою успішного функціонування багатозначних термінів у фаховій мові слугує контекст.

Багатозначність є характерною ознакою лінгвістичних термінів сучасної німецької мови [1]. У цій терміносистемі простежується тенденція до подальшого розвитку багатозначності, яка виявляється подвійно: у вигляді семантичної варіативності й у вигляді полісемії. Багатозначність лінгвістичних термінів зумовлена двома чинниками: *об'єктивним* –інтенсивним розвитком загальної лінгвістики як царини філології, формуванням численних його відгалужень, у яких нерідко використовуються відомі терміни, яким

приписуються нові значення у межах нової термінологічної підсистеми; *суб'єктивним*, тобто прагматичним чинником – індивідуальними науковими перевагами того чи іншого терміна лінгвістами – авторами термінологічних лінгвістичних словників.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у когнітивному дослідженні семантичної похідності німецьких лінгвістичних термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волкова Т. Я. Лінгвістичні аспекти термінологічної багатозначності. Режим доступу до статті: <http://visnyk.zu.edu.ua/>
2. Володіна Т. С. Полісемія похідного слова: семантичний та когнітивний аспекти (на матеріалі префіксальних відіменникових дієслів сучасної німецької мови): Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Володіна Тетяна Святославівна. – Київ, 2009. – 299 с.
3. Будагов Р. А. Проблемы развития языка. – М. : Наука, 1965. – 73 с.
4. Головин Б. Н. Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
5. Гринев С. В. Введение в терминоведение / Сергей Викторович Гринев. – М. – Наука, 1993. – 309 с.
6. Даниленко В. П. Русская терминология. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
7. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / Валерий Петрович Даниленко // Исследования по русской терминологии: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1984. – 176 с.
8. Джандоева П. В. К вопросу о типологии и причинности лексической полисемии в терминологии подязыка электроники // Вестник ХГУ. – 1985. – №274. – С. 13–17.
9. Забело І. В. Семантико-функціональні і граматичні особливості дієслівної термінології в російській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / ДНУ / І. В. Забело. – Донецьк, 2001. – 20 с.
10. Кантемір С. О. Багатозначність, неоднозначність чи полісемія? / С. О. Кантемір // Актуальні проблеми германської філології: Матеріали III Міжнародної наукової конференції. – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – С. 128–129.
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр "Академія", 1999. – 284 с.
12. Куделько З. Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Зоя Борисівна Куделько. – Львів, 2003. – 20 с.
13. Кутина Л. Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 92–94.

14. *Кронгауз М. А.* Семантика / Максим Анисимович Кронгауз. – М. – Открытое общество, 2001. – 400 с.
15. *Лещук Т. Й.* Типологія термінологічних підсистем. Іншомовні запозичення, фразеологія, семантичні термінотворення, лексикографія (монографічне дослідження на матеріалі німецької мови) / Тихон Йосипович Лещук. – Львів : Видавничий центр Держ. ун-ту ім. І. Франка, 1999. – 212 с.
16. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
17. *Матюшенко А. Г.* Язык литературоведческих текстов: (Опыт семантического исследования именной лексики): Автореф. дис... канд. филол. наук / АН СССР, Ин-т рус. яз. – М., 1991. – 23 с.
18. *Михича И. И.* Семантическая вариативность термина и средства ее лексикографического отражения (на примере терминологии литературных жанров в английском и русском языках): дис... канд. филол. наук: 10.02.19. – М., 1988. – 340с.
19. *Мусеев А. И.* О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 127–138.
20. *Палиевская Ю. В.* Терминология английского литературоведения как система: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04, Москва, Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 1983. – 173 с.
21. *Панько Т. І.* Від терміна до системи / Таміла Іванівна Панько – Львів : Вища школа, 1979. – 147 с.
22. *Подвойська О. І.* Термінологія соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові: номінативний та функціональний аспекти : Дис. ... канд. філол. наук / Оксана Володимирівна Подвойська – К., 2007. – 244 с.
23. *Прач В. И.* Семантическая структура английских общеупотребительных слов и процессы их терминологизации (на материалах лексики по лесотехническим специальностям): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Львов, 1990. – 211 с.
24. *Прозоров О. С.* Роль научно-технической терминологии в развитии словарного состава современного французского языка: Автореф. дис...канд. филол. наук. – М., 1968. – 22 с.
25. *Рогач Л. В.* Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Леся Валер'янівна Рогач – К., 1999. – 20 с.
26. *Сифоров В. И.* Проблемы научно-технической терминологии // Вестник АН СССР. – 1975. – №8. – С. 16–22.
27. *Теглівець Ю. В.* Складені назви із семою 'вода' в сучасній українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ Теглівець Юлія Володимирівна. – Львів, 2007. – 263 с.

28. Турчин В. В. Лінгвопрагматичні аспекти німецького філософського терміна: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 20 с.

29. Шурыгин Н. А. Филологические термины межсистемного функционирования // Филологические науки. – 1998. – № 5–6. – С. 47–57.

30. Шпаковська Т. В. Явище полісемії у термінології соціальної ринкової економіки в сучасній німецькій мові. Режим доступу до статті: btsau.net.ua/sites/default/files/tezy/lingvo%20ber.pdf

31. Riggs F. Social Science Terminology: Basic Problems and Proposed Solutions // Terminology: Applications in Interdisciplinary Communication / Ed by H. B. Sonneveld, K. L. Loening. – Amsterdam : Philadelphia : Benjamins, 1993. – P. 196–201.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2013

Володина Т.С., к. філол. н., доц., док.,
Київський національний лінгвістический университет

ПОЛИСЕМИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)

Статья посвящена анализу полисемии лингвистических терминов в немецком языке. Исследована семантическая структура многозначных терминов, осуществлена их классификация, проанализированы причины существования терминологической полисемии. При анализе функциональных особенностей немецких многозначных лингвистических терминов выявлено три типа полисемии: внутрисистемная полисемия; межсистемная или межотраслевая полисемия; внешняя полисемия.

Ключевые слова: профессиональный язык лингвистики, термин, полисемия, моносемия, ЛСВ, тип полисемии, прагматика термина.

Volodina T.S., Cand.Phil.Sci., Associate Professor,
Kyiv National Linguistic University

POLYSEMY OF LINGUISTIC TERMS (ON THE MATERIAL OF MODERN GERMAN LANGUAGE)

The article is devoted to the analysis of the polysemy of linguistic terms in the German language. There was researched the semantic structure of polysemantic terms, their classification was composed and the reasons for the presence of terminological polysemy were analyzed. While analyzing the functional peculiarities of German polysemantic linguistic terms there were identified three types of polysemy: innersystematic polysemy, intersystematical and intersectoral polysemy, external polysemy.

Keywords: professional language of linguistics, term, polysemy, monosemy, LSV, the type of polysemy, pragmatics of the term.